

1794 POLONYA İSYANI VE TÜRKİYE

JAN REYCHMAN

(Varşovya)

General Kosciuszko'nun yönetimi altında mart-kasım 1794'te Ruslara karşı yürütülen Polonya isyanı, Avrupa tarihinin ve milletlerarası durumun çok önemli bir döneminde patlak verdi. Bu isyandan iki yıl önce (1792), II nci Katerina'nın orduları, Polonya Anayasasının öngördüğü dönüşümleri sağlamak isteyen hareketi kana boğmuştu. 1793'de Polonya'yı bir kez daha bölüşen Prusya ile Rusya arasındaki ilişkiler böylece bir kat daha kuvvetlenmişti. Ama öte yandan, bu iki devlet, Fransa Cumhuriyetine karşı da cephe almıştı. Böylelikle, devrim düşmanı Birinci Koalisyon devletleriyle savaşmak zorunda kalan Fransa ile istilâcı devletlerin boyunduruğundan kurtulmak isteyen Polonyalı yurtseverler, başka bir deyimle, özgürlükten ve ilerlemeden yana olan güçler arasında kader birliği meydana gelmişti.

1787-1792 Rus harbinden yeni çıkmış Osmanlı İmparatorluğu ise, oldukça çetin bir dönem geçiriyordu. Fransa'nın Birinci Koalisyon devletlerine karşı yürüttüğü savaşta tarafsız kalan Türkiye'de, gerek hükümet, gerekse kamu oyu Fransa'yı açıkca destekliyor, Prusya'ya karşı duyduğu nefreti gizlemiyordu. 1790'da Polonya ile Türkiye arasında ittifak kurma teşebbüsleri sonuçsuz kaldığı halde, Türkiye Polonya'ya karşı duyduğu dostluk hislerini belirtiyor; Polonya yurtseverlerinin, vatanlarını bağımsızlığa kavuşturmak üzere sarfettiği çabaları büyük bir ilgiyle izliyordu¹. O ara Türkiye'ye gelen yeni Fransız murahhası M. L. Descorches (1792-1795) bu dostluk havasını kuvvetlendirmeyi kendine amaç edinmişti. Descorches Polonya'da elçi olarak bulunmuştu. Rusya'ya karşı isyan hazırlıkları

¹ E. Marcère, Une ambassade à Constantinople. La politique orientale de la Révolution Française, I-II, Paris 1927, H. İnalcık, Rasih Efendi ve general Kutuzoff elçilikleri, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi dergisi, 1946, IV, IV, nr 2, B. Lewis, The Impact of the French Revolution on Turkey, Cahiers d'histoire mondiale, I, nr1, 1953, I. Soysal, Fransız ihtilâli ve türk-fransız diplomasi münasebetleri 1789-1802, Ankara 1965.

yapan Polonya'lı yurtseverlerle arkadaşlık etmiş, güvenlerini kazanmıştı.

Türkiye'nin yönetici çevrelerinde iki karşıt eğilim çarpışıyordu: Bâbîâli'de barışın devam etmesine taraftar olanlar vardı, ama Fransa'yı tutan, Ruslardan intikam almak üzere Türkiye'nin tekrar harbe girmesini isteyenler de çoktu. Descorches, Fransa'ya karşı duyulan bu yakınlıktan yararlanmayı çok iyi bildi. 23 eylül 1793 günü, Mehmet Reşit Paşa'nın huzuruna çıkan Descorches, Reis Efendiye, Türkiye Rusya'ya savaş ilân ettiği takdirde, Fransa'nın yardım edeceğini, Polonyalıların da savaşa katılacağını söylüyor. Ama Reisülküttab, Fransız murahhasına Türkiye'nin tutumunu şöyle açıklıyor: "Lehliler ne olduklarını, neler yapabildiklerini göstermişlerdir. Bu millet yeteri kadar ciddî değildir, hiç bir zaman da ciddî olmayacaktır"². Başka bir gün de, Mehmet Reşit Paşa, Fransız tercümanı Dantan'a, Türkiye'nin "sırtında bir arslan taşıdığını, bu belâ yüzünden kıpırdayamayacak hale geldiğini" söylüyor³. Ama Bâbîâli'nin bu kararsız durumuna rağmen, Türkiye'nin yeni bir savaşa hazırlandığı söylentisi, Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde yayılmaya başlıyordu⁴.

Descorches bir yandan Bâbîâli'nin Polonya sorunu ile ilgilenmesini sağlamaya çabalarken, öte yandan, düzenlenmekte olan Nizâm-ı Cedid'de görev almak üzere, Polonya'dan Türkiye'ye subaylar—hattâ Kosciuszko'yu— getirtmeye çalışıyordu⁵.

Polonya'da Kosciuszko'nun yönetimi altında patlak veren isyan haberi, Türkiye'de büyük ilgi uyandırdı. Osmanlı hükümeti, Avrupa'nın bütün güney-doğusunda ve hattâ Polonya'da, geniş bir haber alma örgütü kurmuştu. Bu işte, Boğdan voyvodasının ajanlarından yararlanıyordu. Boğdan hesabına çalışan (yani Osmanlı hükümetinin gizli haber alma servisinde iş gören), bir yandan da Fransa hesabına casusluk eden ve o ara Almanya'da Altona şehrinde Fransız Cumhuriyet hükümetinin ajanlığını yapan Konstantin Stamati adında bir Yunanlı'nın, Fransız Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği muhtura, bu bakımdan fevkalâde ilginçtir. Bu muhturada Stamati, Dış İşleri

² Descorches'in raporu 26 IX 1793, Paris, Fransız hariciye vekâletinin arşivi.

³ Marcère aynı eserde, I, s. 127.

⁴ "Le Courier de Malines" gazetesi (Belçika) 17 III 1794, "Moniteur" 4 V 1794.

⁵ Descorches'in La Roche'ye mektubu (1793); Lebrun'un (Fransız hariciye nazırı) Deschorches'e mektubu 8 VIII 1793, Paris, Haric. vekâl. arşivi.

Bakanlığı'nın dikkatini çekerek, diplomatik işlerin daha kolay yürütülebilmesi için, Boğdan ve Eflâk'ta konsolosluklar kurma zorunluğunu; Boğdan voyvodasının Yaş ve Bükreş'teki kañelaryalarının önemini belirtiyor; padişahın, bütün siyasî havadisleri bu kañelaryalar yoluyla aldığını hatırlatıyor. Örneğin, Boğdan voyvodası, Polonya'dan gelen raporları türkçeye çevirtip Bâbîâli'ye gönderiyordu⁶. Voyvodanın Polonya'daki muhabiri, birkaç yıl Polonya kralı Stanislas-Auguste'ün yabancı mektuplar kañelaryasında çalışan, Yaş'da doğmuş, Lochman adında bir Boğdanlı idi. Lochman bütün raporlarını Boğdan prensinin Rum kâtibine, Panayotis Kodrikas'a gönderiyordu. Kodrikas da bütün bilgileri Stamati'ye ulaştırıyordu⁷.

Lochman, 10 Şubat 1787 tarihli bir mektubunda, bu raporları Bâbîâli'ye göndermek üzere hazırladığını açıkça söylüyor⁸. 1796 yılında, muhacerette yaşayan Polonyalı yurtseverlerin Türkiye'ye gönderdiği murahhas Oginski'nin, Bâbîâli'nin baştercümanı Yorgi Moruzzi'den aldığı bilgi, Lochman'ın söylediklerini doğruluyor: Moruzzi, Bâbîâli'nin Polonya ile hiç teması kalmadığı halde, 1794 isyanıyla ilgili doğru ve dolaysız bilgi edinebildiğini Oginski'ye anlatmıştır⁹.

İsyanla ilgili ilk haberler, Boğdan gizli haber alma servisi yolu ile nisan ayında İstanbul'a ulaştırıldı, ve Türkiye'de büyük yankılar uyandırdı¹⁰. Descorches, Türkiye'nin Polonya işlerine müdahalesini sağlamak üzere çok çaba sarfetti: 11 mayıs 1794'te Reisülküttab Mehmet Reşit Paşa'ya, Polonya'ya yardım isteyen bir muhtıra verdi; ıslahat taraftarı ve Fransız dostu kazasker Tatarcıkzade Abdullah Molla ile görüştü¹¹.

⁶ Stamati'nin memorandumu, şubat 1795, Fransız devlet arşivinde, Paris'te.

⁷ J. Reychman, Entre Varsovie et Istanbul. Les contacts et les répercussions de l'insurrection de Kosciuszko en Europe du sud-est, Kwartalnik Historyczny (Varşova) 1966, cild 2 (lehçe).

⁸ Lochman'ın raporu, Boğdan voyvodası için, 17 III 1787, Polonya devlet arşivi, Varşovya.

⁹ M. Oginski, Mémoires sur la Pologne et les Polonais, Paris 1833, cild II, s. 169-173.

¹⁰ Marcère aynı eserde, Descorches'in raporları 25 IV ve 10 V 1794.

¹¹ Descorches'in raporu 23 V 1794. Molla Tatarcık için bak: U. Heyd, The Ottoman Ulema and Westernization "Studies in Islamic History and Civilization" Jeruzalem 1961 s. 64, 85-86.

29 temmuz günü, Mehmet Reşit Paşa Descorches'u bir kez daha kabul etti. Paşa, Fransız murahhasına Bâbîâli'nin "öteden beri Polonya Cumhuriyetinin varlığına ve refahına büyük önem" verdiğini, "bu varlığın ve refahın Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatlerine bağlı olduğunu idrak" ettiğini söyledi. 1787-92 Rus harbinde, şartların Polonya ile Türkiye arasında ittifak kurulmasına imkân vermediğinden yakınan Paşa, Bâbîâli'nin Polonya dâvasına karşı beslediği büyük ilgiyi belirtti; bu ilgisini Varşova'ya bildirmek üzere tedbirler alındığını; "Lehistan'a sağlanacak yardıma gelince, Türkiye'nin içinde bulunduğu şartların bu yardımı açıktan açığa sağlamasına imkân vermediğini; bununla beraber, Polonya yurtseverlerine gizli yollarla elinden gelecek yardımcı esirgemeyeceğini" söyledi¹².

İstilâcı devletlere karşı başkaldıran Polonyalılara yardım etmek üzere, Bâbîâli'nin başvurmayı düşündüğü bu gizli yollar acaba neydi? İsyandan iki yıl sonra, 1796'da, baştercüman Moruzzi bu gizli tedbirlerin bazılarını, Polonyalı yurtseverlerin murahhasına, Mişel Oginski'ye açıkladı. Moruzzi'nin anlattığına göre, 1794'te, Bâbîâli, Osmanlı filosunu Ege denizine göndermeyip Ruslara karşı İstanbul Boğazında tutmuş; Tuna'da seyrüsefer meselesinde de Ruslara bir takım güçlükler çıkartmıştı.¹³

Gerçekte, Türkiye'nin yaptığı savaş hazırlıkları, İstanbul'da görevli bütün yabancı diplomatların dikkatini çekiyordu. Venedik Balyozu Foscari'nin bu konuda hükümetine birkaç rapor gönderdiğini biliyoruz.¹⁴

Bâbîâli'nin tutumu, Rus diplomatlarını endişeye düşürüyordu. Ruslar, Boğdan voyvodasına iletilen ve sınırı geçmek isteyen bütün Polonyalı âsilerin Osmanlı topraklarına kabul edilmesiyle ilgili emirden şikâyet ediyor; Türklerin genellikle, Polonyalıların elde ettiği başarılar karşısında, duydukları sevinci gizlememelerini de acı acı kınıyorlardı¹⁵. 10 haziran 1794 tarihli bir raporunda, İstanbul'daki Rus elçisi V.P. Koçubey, Türklerin Polonya'daki isyanı açıktan açığa desteklemedikleri halde, bu hareketi "Fransız ajanlarının ara-

¹² Descorches'in raporu 30 VII 1794, Fransa hariciye vek. arşivi.

¹³ Oginski, aynı eserde.

¹⁴ Venedik bailosunun, Foscari'nin Beyoğlundan raporları 27 V 1794 ve 10 VII 1794, Venedik devlet arşivi.

¹⁵ Arkhiv Vorontsovov, cild XIV, 1879, s. 91.

cılığı ile teşvik” ettiklerini yazıyor¹⁶. 26 eylül 1794 tarihli başka bir raporunda da, Koçubey, Prusyalıların geri çekilmesi ve Varşova kuşatmasının sona ermesi haberlerine Türklerin çok sevindiğini söylüyor, “Ruslara güçlük çıkartmaları ihtimali” üzerinde duruyor¹⁷.

Sadrazam Mehmet Reşit Paşa ile Reisülküttab Melek Mehmet Paşa'nın istifa etmeleri, yerlerine Mehmet Dürrü Efendinin ve İzzet Paşa'nın atanması, Bâbîâli'nin tutumunda herhangi bir değişikliğe yol açmamıştı. Aksine, o ara İstanbul'da yayılan bir söylentiye göre, Boğdan voyvodası Mihal Sutzos vasıtasıyla, Polonyalı yurtseverlere 20.000 Felemenk dukası gönderilmişti¹⁸.

İşgal devletlerine karşı başkaldıran Polonya'ya Bâbîâli'ce sağlanan bu gizli yardımın çapı belli olmamakla beraber, Türk kamu oyunun Polonyalıların özgürlük dâvasını candan desteklediği muhakkaktır. Fransız Convention hükümetinin Türkiye'ye gönderdiği özel komiser Thianville, 26 ağustos 1794 tarihli raporunda şöyle diyordu : “Polonya'nın bağımsızlığa kavuşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine olacağını bildikleri için, Türkler Polonya millî hareketinin başarıya ulaşmasını açıkça temenni ediyorlar”¹⁹. Fransa aleyhine birlik kuran bütün devletlerin temsilcileri, Türklerin Fransa'ya karşı beslediği dostluk duygularından yakınıyorlardı. Avusturya'nın gizli ajanlığını yapan, eski kiralık rejimi taraftarı Fransız Chalgrin, eski kaptan-paşadan “Jakoben güruhunun koruyucusu”²⁰ diye bahsediyor. Rus elçisi Koçubey ise, Türklerin “Fransız demagoglarına” karşı “fazlasiyle Jakoben” duygular beslediğini yazıyor²¹. Bugün Paris'te Dış İşleri Bakanlığı'nın Arşivlerinde bulunan, İstanbul'dan gönderilmiş bir mektuptan da, Türklerin İstanbul sokaklarında, Fransız Devriminin sembolü olan mavili - beyazlı - kırmızılı rozet taşıyan Fransızlara “Dost! Kardeş!” diye seslendiklerini, eski rejim

¹⁶ Rus büyük elçinin, prens Viktor Pavloviç Koçubeyin raporu, Beyoğlundan 10 VI 1794, Arkhiv Vorontsovov, c. XIV s. 33.

¹⁷ Koçubey'in raporu 29 IX 1794, Arkhiv Vorontsovov, c. XVIII, 1880, s. 88.

¹⁸ Severin, Yaşıda rus konsolosunun raporu, Yaşidan 21 IV 1794, Koçubey'in Severine mektubu, Beyoğlundan 1 VIII 1794, bak: A. Otetea, Documente privind istoria României, Bukreş 1961, s. 539, 547 ve 551.

¹⁹ Fransız hariciye vekâleti arşivi (Paris, Affaires Etrangères).

²⁰ Chalgrin'in gizli raporu 25 IX 1794, Viyana, Avusturya devlet arşivi “Haus-Hoff- und Staatsarchiv”.

²¹ Koçubey'in prens Vorontsov'a mektubu 25 VIII 1794. Arkhiv Vorontsovov c. XVIII, s. 80.

tarafarı Fransız muhacirlerine ise “Fena! Fena!” diye söylendiklerini öğreniyoruz ²².

Ne yazık ki – Polonya’yı işgal eden ve Fransız Devrimine karşı cephe alan devletler hesabına Türkiye’de işgören ajanların yaydığı bütün söylentilere rağmen – isyan başlamazdan önce, Varşova ile İstanbul arasında herhangi bir irtibat kurulmamıştı. Bâbîâli isyan haberini sadece Boğdan voyvodasının gizli ajanlarından haber almıştı.

İsyanın sonlarına doğru ancak, Varşova devrim hükümeti Bâbîâli’ye bir murahhas göndermeye karar verdi. Bu görev, İstanbul’daki Polonya elçiliğinin eski tercümanı, Pietro Krutta’ya verildi. Krutta Varşova’dan eylül sonunda hareket etti. Aldığı gizli talimata göre, Krutta Bâbîâli’ye isyanla ilgili bilgi verecek, 1000 dukalık ve 40.000 tüfeklik bir yardım istiyecekti ²³.

Öte yandan, Varşova’ya mektup ulaştırmak isteyen Descorches, İstanbul’da, bu işi yapacak genç bir Polonya’lı subay buldu (Sulkowski adındaki bu genç subay, birkaç yıl sonra, Bonaparte’ın yaveri oldu ve 1799 Mısır seferinde öldü). İstanbul’dan ekim ayında hareket eden Sulkowski, Descorches’tan, Kosciuszko’ya ve devrim hükümetinin Dış İşleri Dairesi başkanı İgnace Potocki’ye bir mektup götürüyordu. Bu mektubun Avusturyalıların eline geçebileceğini düşünen Descorches, İstanbul’daki savaş hazırlıklarını çok kapalı, hiç anlaşılabilir bir şekilde bildiriyordu. Örneğin, Descorches, Bâbîâli’nin tereddütlü tutumunu şöyle anlatıyordu: “Mesele güçsüzlük, veya atalet değil. . . bir nevi çekingenlik var sadece. . . kanserli bazı kesimler görünüyor. . . kabuklar düşüyor, ama kökler yerinde duruyor. . .” ²⁴ Sulkowski’nin yolculuğu için, Descorches Bâbîâli’den 2000 kuruş temin edebilmişti ²⁵.

Ama yolda türlü maceralar geçiren Sulkowski, Polonya’ya isyan bastırıldıktan sonra ancak varabildi ve hemen İstanbul’a dönmek zorunda kaldı. Krutta ise, kasım 1794’ün başında Türkiye’ye varmıştı. Getirdiği mektupları ve şifreleri Descorches’a verip hemen faaliyete

²² Fransız haric. vek. arş., “Affaires Etr. Turquie”.

²³ Bu talimat Polonya devlet arşivinde (Varşovya) bulunmaktadır. Pietro Krutta için bak: J. Reyehman, Une famille des drogmans orientaux en Pologne au XVIIIe siècle, Rocznik Orientalistyczny, c. XXV, 1 kısmı, 1961.

²⁴ Oginski aynı eserde, Reyehman, Entre Varsovie et İstanbul, yukardaki gibi.

²⁵ Thianville’nin raporu, Frans. devl. arşivinde ; Descorches’in Potocki’ye mektubu Oginski tarafından neşr edilmişti, bak : Oginski, aynı eserde.

başladı. Fransız murahhası durumdan memnundu. Yeni sadrazam Dürri Mehmet Efendinin “hâlâ şartları incelemekte olduğunu”, bununla beraber, “bütün belirtilerin durumun iyiye doğru” gittiğini gösterdiğini yazıyordu²⁶. Krutta, Bâbîâli'nin yeni baştercümanı, Aleksandro Kalimaki ile görüştü. İgnace Potocki'ye yazdığı (ama Polonyalı yurtseverin eline geçmeyen) 22 kasım 1794 tarihli mektubunda Descorches, İstanbul'daki havanın “esrar, gizlilik, vaadlerle dolu” olduğunu, “idare politikasının hâlâ devam ettiği”ni, “çok aldatılmış olanlar gibi” Türkiye'nin hâlâ kuşku içinde bulunduğunu yazıyordu²⁷. Bununla beraber, Descorches Bâbîâli'yi müdahaleye ikna edebileceğini hâlâ umuyordu.

Ama Polonya'da isyan hareketi kasım sonlarında yenilgiye uğrayınca, Descorches'un ve Krutta'nın bütün çabaları sonuçsuz kaldı. Aralık 1794'te, Reisülkkütâb Mehmet Efendi Türkiye'nin Polonyanın bağımsızlık dâvasına verdiği önemi belirtti ve Rus elçisini çağırıp Polonya'daki katliamı protesto etti²⁸. Bununla beraber, mevcut şartlar Bâbîâli'nin daha ileri gitmesine müsaade etmiyordu.

Bilindiği gibi, Osmanlı hükümeti Polonya'nın taksimini hiçbir zaman tanımadı²⁹. Krutta, eski Lehistan elçiliğine (Beyoğlunda, Leh sokağında, bugünkü Nuruziya sokağı) yerleşti. Krutta bu binada, Polonya Lejyonlarında görev almak üzere Türkiye yoluyla İtalya'ya giden Polonya'lı yurtseverleri misafir ediyordu³⁰. Daha sonra da, Krutta Fransa'nın hizmetine girdi.

1794'te İstanbul'da olup bitenlerle, Türkiye'nin o dönemde istilâcı devletlere karşı savaştan Polonya'nın bağımsızlık dâvasına – sınırlı da olsa – sağladığı yardım, özgürlüksever Polonya ve Türkiye halklarının ortak tarihinde az bilinen, ama önemli bir yer tutan olaylardır.

²⁶ Descorches in La Roche'ya mektubu 10 XI 1794

²⁷ Aynı mektub.

²⁸ Descorches'un raporu, bak: Marcère aynı eserde, c. II, s. 1444-145.

²⁹ J. Reychman, Polonya ile Türkiye arasında diplomatik münasebetlerin 550. yıldönümü, Ankara 1964.

³⁰ J. Reychman, İstanbul'daki eski Lehistan devleti elçiliğinin yerine dair, Sanat Tarihi Araştırmaları “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - Sanat Tarihi Enstitüsü” 1, İstanbul 1965.

